

Theoretical article

ЛИЧНОСТНИ ОСОБЕНОСТИ НА ЮНОШАТА

PERSONALITY TRAITS OF THE ADOLESCENT

Lyubov Ranova, Ph. D. Student*

Department of Psychology, South-West University „Neofit Rilski“, Blagoevgrad, Bulgaria

Email: lubov_ranova@abv.bg

Резюме:

Теоретичната статия „Личностни особености на юношата“ е опит на автора да представи един съвременен поглед към юношата, като се обърне внимание на неговите личностни особености.

Периодът на юношеството е неделима част от развитието личността. Обхваща времето между детството и зрелостта, през което психиката на юношата трябва да претърпи окончателна промяна, завършваща цялото детство. В резултат, на което поведението на юношата трябва да се изгради до едно определено равнище, което да позволи по-нататъшното съществуване на индивида. През този период се наблюдават съществени физически, както и характерни личностни особености. Юношата цялостно прави оценка на заобикалящия го свят, като овладява нови роли от социалния живот, които налагат и собствен стил на поведение.

Текстът е фокусиран върху въпроси, свързани с тези особености, които оказват влияние върху формирането на личността и поведението на юношата.

Ключови думи: юношество, личностни особености, развитие, социално поведение, социални роли

Abstract:

The theoretical article "Personality Traits of Adolescents" is the author's attempt to present a contemporary view of adolescence by focusing on its personality characteristics.

The period of adolescence is an integral part of personality development. It covers the time between childhood and adulthood, during which the adolescent's psyche must undergo a final transformation that completes the entire childhood phase. As a result, the adolescent's behavior must be established at a certain level that allows for the individual's further existence. During this period, significant physical as well as distinctive personality traits are observed. The adolescent comprehensively evaluates the surrounding world while mastering new social roles that also require a personal style of behavior.

The text focuses on issues related to these characteristics that influence the formation of personality and the behavior of the adolescent.

Keywords: adolescence, personality traits, development, social behavior, social roles

1. Въведение

Юношеството представлява един от най-динамичните възрастови периоди, през който се формират ключови личностни характеристики, които имат траен характер. От тях зависи поведението и социалната адаптация на индивида. Все по – нараства значението на психичното благополучие на младия човек, което определя неговата социална интеграция в съвременния свят.

Обект на настоящото теоретично изследване са личностните характеристики на юношите, разгледани в условията на тяхното възрастово, социално и културно развитие.

Предмет на анализа са факторите, които оказват влияние върху формирането и проявата на личностните особености в този сензитивен период от живота на човека, включително и индивидуалните и биологични предпоставки, семейната динамика, сиблинговата конфигурация, училищната и средата на връстниците, както и културните и медийни влияния.

Целта на статията е да представи теоретично обединение на ключовите психологически подходи за познанието на личността в юношеска възраст и очертае основните детерминанти, влияещи върху личностното развитие в този етап.

За постигането на целта са поставени следните задачи:

1. Да се представят основните теории за личността, подходящи за изследването на юношеството.
2. Да се направи анализ на ролята на възрастовите и социалните фактори в развитието на личността.
3. Да се посочат характерните влияния на сиблинговата конфигурация.
4. Да се изведат основните социални и културни детерминанти, които формират личностните особености на юношата.
5. Да се създаде обобщен модел на факторите, определящи личностната динамика в юношеството.

Очакваните резултати включват по-задълбочено представяне на процесите, които обуславят изграждането на личността в юношеството, идентифициране на фактори със силен детерминиращ ефект и формулиране на насоки за практическо приложение в образователната и консултативната дейност.

2. Теоретични рамки на разбирането за личността

В редица научни дисциплини, личността е обект на сериозен интерес, но именно психологията предоставя най-подробни и систематизирани тълкувания на нейната структура, динамика и развитие. Теоретичните подходи към личността се различават по методологичните си предпоставки и по начина, по който обясняват индивидуалните различия. Разбирането за личностните особености е свързано с вижданията на различните теоретични школи, които акцентират върху специфични аспекти от човешката природа.

Един от най-значимите възгледи е теорията на чертите, която разглежда личността като комплекс от устойчиви и оценени характеристики. Сред най-разпространените модели е моделът на Петте големи фактора (Big Five), включващ екстраверсия, доброжелателност, съвестност, емоционална стабилност (невротизъм) и отвореност към нови преживявания (McCrae & Costa, 2008). Този модел намира широко приложение в академичните емпирични изследвания. Използва се често и с практическа цел при подбор на кадри, образователни стратегии и при консултирането. Петте големи фактора на личността описват основни измерения, чрез които можем да разберем човешкото поведение и характер. Първият фактор – екстраверсията се отнася към нагласата на

PERSONALITY TRAITS OF THE ADOLESCENT

личността към социална активност и търсене на външни стимули. Хората притежаващи висока екстраверсия обикновено са енергични, общителни и оптимистични. Възприемани са като лидери и често са избирани за приятели. Вторият фактор е сговорчивостта. Тя отразява степента на доверие и партньорство с другите. Характерни личностни черти - толерантност и доброжелателност. Притежателите на тези черти предпочитат хармонията и съвместната работа в междуличностните отношения. Третият фактор – съвестност, показва колко организиран и отговорен е човек. Свързан е със способността за самодисциплина и целенасоченост, които водят до постигане на значими резултати в различни области на живота. Невротизмът, е четвъртият фактор, който показва склонността на личността към емоционална нестабилност и преживявания от негативни емоции, раздразнителност и тревожност. Те са по-податливи на стрес и срещат емоционални затруднения. И петият фактор - откритост към преживявания описва любопитството, креативността и желанието за нови идеи и впечатления. Свързва с интелектуално любопитство и предпочитания към иновации и артистичност. Тези пет фактора заедно представят комплексно личността и помагат да се обясни разнообразието в човешкото поведение.

В контраст с този подход, психоаналитичната теория разглежда личността като резултат от вътрешнопсихични конфликти и несъзнавани импулси. Според Зигмунд Фройд, личността се структурира от три компонента – Ид, Его и Суперего – които взаимодействат и понякога влизат в конфликт. Тези взаимодействия, формирани в ранното детство, оказват дългосрочно влияние върху поведението и преживяванията на индивида (Freud, 1923). Ид представлява несъзнателната част на личността, където се намират основните инстинкти и импулси, стремящи се към незабавно удовлетворение. Его е рационалната и съзнателна част, която посредничи между желанията на Ид и изискванията на реалността. То се стреми да намери балансирано решение, които са приемливи както за индивида, така и за околната среда. Суперего е вътрешният морален глас или съвест, който налага социални и етични норми и критикува или възнагражда поведението на Его. По-късни психоаналитични теоретици като Карл Юнг и Алфред Адлер въвеждат допълнителните понятия - колективното несъзнавано и стремежа към превъзходство, които разширяват представата за личностното развитие.

Представителите на хуманистичния подход – Карл Роджърс и Ейбрахам Маслоу поставят акцент върху уникалността на човека и стремежа му към самоактуализация. Теорията разглежда личността като променяща се, развиваща се, а не като, завършена и твърдо установена. Роджърс поставя акцент върху значението на безусловното приемане и автентичността в развитието на „реалното Аз“ (Rogers, 1961). Според Маслоу личностното израстване се основава на пирамидата на потребностите, поставяйки самоактуализацията на нейното най-високо ниво. Хуманистичният подход предлага позитивна перспектива за развитието и преобразяването на личността през целия ѝ живот.

Съвременната психология на личността включва също социално-когнитивни модели, които подчертават взаимовръзката между личност, поведение и среда. Теоретиците от тази школа – Албърт Бандура разглежда личността като резултат от

взаимното влияние между вътрешни убеждения, външни ситуации и наблюдавано поведение (Bandura, 1986). Моделът на личната компетентност има ключово значение при разбирането на мотивацията и адаптивността на личността в променящи се условия.

Теоретичният синтез между различните модели позволява по-дълбоко разбиране на това как личността се формира и проявява в различни възрастови и социални контексти (Collins, 2019). В следващите части на доклада ще бъдат разгледани факторите - възраст, социална среда и семейна структура – които допринасят за уникалността на всяка личност.

3. Личностни особености в контекста на възрастовото развитие

Личността е изменчива категория, чието формиране и развитие преминава през различни възрастови периоди. Всеки от тях е свързан с определени вътрешни конфликти, трансформации и социални влияния, които се показват върху структурата на личността. От гледна точка на възрастовата психология, личността непрекъснато се развива, като се повлиява от вътрешни психодинамични механизми и от външни социални взаимодействия (Bee & Boyd, 2013).

Ключово значение за личността през периода на юношеството е изграждането на идентичност, автономия и социални роли. Биологичните промени, които настъпват през пубертета, са неотменна част от когнитивното и емоционалното съзряване на личността. Те оформят основата за по-задълбочено самовъзприемане и самооценка (Steinberg, 2014). Това е етапът, в който индивида започва да осмисля себе си като индивидуално, отделно и цялостно Аз, търсейки мястото си в социалната среда.

Възгледите на Ерик Ериксън за психосоциалното развитие представят изграждането на идентичността на личността като основна задача на юношеството. Според автора, личността преминава през серия от етапи всеки, от които поставя индивида пред специфичен конфликт. Той се изразява в напрежение между идентичност и роля в юношеска възраст (Erikson, 1968). Успешното му разрешаване води до формирането на стабилно чувство за Аз-а и социална принадлежност, които са важни предпоставки за бъдещата личностна цялостност.

Емпирични изследвания потвърждават, че личностните черти започват да се утвърждават в юношеството, макар и да продължават да се изменят през целия жизнен път на човека (Roberts, Walton, & Viechtbauer, 2006). Характеристиките екстраверност и емоционалната стабилност претърпяват колебания под въздействието на социалната среда, семейната подкрепа и индивидуалния житейски опит. Въпреки това, изследванията показват относителна стабилност на определени личностни тенденции, особено когато индивидът премине към по-зряла възраст (Caspi, Roberts, & Shiner, 2005).

Определящо значение за развитието на личността имат и социалните условия. Това са взаимоотношенията в семейството, училището, контактите с връстниците, които играят важна роля в утвърждаването на личностни особености като самоувереност, емпатия, отговорност или импулсивност. Изследванията на Bronfenbrenner (1979) подчертават значението на екологичната система, в която живее индивидът – всеки слой от тази

PERSONALITY TRAITS OF THE ADOLESCENT

система, от микросредата до макросоциалния контекст, оказва влияние върху личностното развитие.

Едновременно с това, съвременната психология на личността предлага доказателства за връзката между когнитивното развитие и личностните черти. Младият човек започва да формира по-абстрактно мислене, способност за саморефлексия и хипотетично разсъждение, което от своя страна съдейства за по-дълбоко разбиране на целите на личността, мотивацията и поведенческите модели (Piaget, 1972; McCrae & Costa, 2008).

В обобщение, личностните особености в юношеството не могат да бъдат разглеждани като отделно явление от възрастовия и социален контекст. Те се формират и развиват под влиянието на биологични, когнитивни и социални фактори, като същевременно поставят основата за по-нататъшното развитие на личността в периода на зрелостта. Разбирането на тези особености е от съществено значение за всяко психологическо изследване, което цели да обхване процесите на човешкото развитие в неговата цялост и дълбочина.

4. Фактори, влияещи върху формирането на личността

Развитието на личността представлява сложното взаимодействие между биологични, психологически и социални фактори, които действат в различна степен в зависимост от възрастовия период, индивидуалните особености и условията на развитието. От особено значение за формирането на личностните характеристики са семейството, училището, група на връстниците, културната среда, медийните влияния – фактори, които често си намират допирни точки и създават неповторима индивидуалност.

Семейството е първата социална среда, в която детето започва да изгражда представи за себе си и заобикалящия го свят. Поставят се основите на идентичността, емоционалната регулация, доверието и междуличностните отношения (Bronfenbrenner, 1979).

Стилът на възпитание, родителския капацитет, степента на подкрепа и контрол – са компоненти, които оказват ключово влияние върху личностното развитие. Например авторитарният стил на възпитание се характеризира със строгост и дисциплина и често децата са с по-ниска самооценка с външно послушание и вътрешна несигурност често се свързва с по-ниска самооценка и повишена тревожност у децата, докато авторитетният подход създава предпоставки за автономия и увереност (Baumrind, 1991).

В семейната система съществен елемент е сиблинговата конфигурация – позицията на детето сред братята и сестрите. В класическите теории на Алфред Адлер позиция на сиблингите има ключово значение за развиването на определени личностни черти. Ориентирани към постижения и отговорност са първородните деца, а средните се стремят към баланс и справедливост. Последните деца проявяват повишена креативност, но имат и нуждата да привличат вниманието на възрастните (Adler, 1928; Stewart & Campbell, 1998). С по-висока зрялост и съзнателност се характеризират единствените деца. Поради

липсата на братя и сестри, те изпитват в известна степен затруднения в общуването с връстниците.

Сиблинговата конфигурация може да има отражение върху личностни черти като екстравертност, емоционална стабилност и склонност към съревнование (Sulloway, 1996), според емпиричните изследвания. Значението на вътрешносемейната динамика още ранна детска възраст има важно значение върху развитието на личностните особености на юношата.

Съществен социален фактор за личностното развитие през юношеството е училището. То формира нови социални роли – създават се приятелства, общува се с връстници, утвърждава се социален статус и се проявява автономност извън родителския контрол. Връстниците подпомагат развитието на социални умения - сътрудничество, лидерство, за разрешаване на конфликти (Rubin, Bukowski, & Parker, 2006). От своя страна тези умения влияят върху характеристики на личността като самоувереност, откритост, емоционална интелигентност.

Когнитивният аспект на училището се явява значим фактор върху личностната структура според съвременните модели на личността (McCrae & Costa, 2008). Образователната среда стимулира развитието на способности като критично мислене, саморефлексия и умения за взимане на самостоятелни решения. Училищната среда създава умения в юношите да обмислят собствените си преживявания и да формират лична позиция спрямо околния свят. Училището не само развива когнитивни умения, но и подпомага личността да развива чувство за отговорност, зрялост и вътрешна мотивация.

Динамиката на глобализацията налага да се разгледа и влиянието на културата върху индивида. Тя поставя рамки, чрез които се осмислят ценности, норми, роли, поведение. Различните култури подкрепят различни аспекти на личността – едни са насочени с фокус върху индивидуалните постижения и поощряват автономията и личните постижения, а други подчертават принадлежността и социалната хармония (Markus & Kitayama, 1991). Ценностите на едно общество формират различни аспекти на личността.

Медийната среда и дигиталните технологии, оказват в днешно време все по-значима роля в изграждането на идентичността. От една страна предлага модели на подражание, а от друга крият рискове със социално неприемливо поведение на образи, които могат да бъдат прекалено идеализирани (Uhls et al., 2017). Юношата активно търси модели за идентифициране като известни личности в това число – актьори, спортисти и най-вече инфлуенсъри, които им формират представите за успех, стил, красота, ценности, убеждения и др. Чрез сравняването си с „перфектните“ образи от социалните мрежи, младите хора стават тревожни, изграждат ниска самооценка и не приемат външния си вид. Медията през етапа на юношеството сериозно провокира подражателно поведение като например популяризацията на вейпинга в Tik Tok, която накара много тийнейджъри да опитат и създадат вредни навици от любопитство и „мода“.

Дигиталните технологии все по-голямо влияние оказват върху формирането на личността на подрастващите в днешни дни, поради това, че са неразделна част от ежедневието им. Чрез различни социални приложения и чат имат възможност да

PERSONALITY TRAITS OF THE ADOLESCENT

изграждат връзки със съмишленици, които не са от близкото им обкръжение. Прекаленото използване на тези дигитални технологии води до изолация, ниска самооценка и до комуникационни проблеми в реалната среда. Общуването във виртуалния свят разширява хоризонтите на юношата, но и го излага на риск от хейт и кибертормоз.

Във връзка с представената дотук информация, за по-голяма нагледност в следващата таблица ще представим обобщени – биологични, психологически, социални фактори, които оказват съществено влияние върху формирането на личността.

Таблица. 1

Основни фактори, влияещи върху формирането на личността на детето/юношата

Фактор	Основни акценти	Ключови източници/теории
Биологични, психологически и социални фактори	Личността се формира чрез взаимодействие между различни фактори, които зависят от възраст, индивидуални особености и среда.	Биопсихосоциален модел – Engel (1977)
Семейна среда	Основа на идентичността, емоционалната регулация и социалните връзки. Родителски стил (авторитарен vs. авторитетен) влияе дългосрочно върху личността.	Bronfenbrenner(1979); Baumrind (1991)
Сиблингова конфигурация	Позицията сред братя и сестри оформя личностни черти. Примери: първородни – отговорност; средни – баланс; последни – креативност; единствени деца – зрелост, уязвимост.	Adler (1928); Stewart & Campbell (1998); Sulloway (1996)
Училище и връстници	Училището създава нови социални роли, приятелства и социален статус. Връстници развиват умения като лидерство, сътрудничество и емоционална интелигентност.	Rubin, Bukowski & Parker (2006); McCrae & Costa (2008)
Културни и медийни влияния	Културата оформя ценности, норми и самоидентификация; Индивидуализъм vs. Колективизъм; Медиите влияят чрез модели за подражание и социално сравнение.	Markus & Kitayama (1991); Uhls et al. (2017)

****Източник: систематизиран от автора*

Данните в таблицата показват личността на юношата и изграждането ѝ под влиянието на съвкупност от фактори, които си взаимодействат. На първо място са представени биологичните, психологическите и социалните фактори, които формират основата на личността. Тяхното действие се променя според възрастовите и индивидуалните особености и социалната среда, в която живее детето. Този подход се описва в биопсихосоциалния модел на Engel (1977), който посочва, че формирането на личността е резултат от взаимодействието между тези три компонента.

Ключова роля играе семейството за оформянето на идентичността, емоционалната стабилност и социалните умения на юношата. Родителските стилове на поведение - авторитарен или авторитетен, оказват дългосрочно влияние върху характера и поведението на детето. Теории на Bronfenbrenner (1979) и Baumrind (1991) обясняват влиянието на различните семейни подходи върху личността и социалното поведение.

От важно значение е и сиблинговата конфигурация – позицията на детето сред братята и сестрите. Първородните често проявяват отговорност и лидерски качества, средните деца балансират между различни роли, а последните се отличават с креативност и социална адаптивност. Единствените деца, от своя страна, развият по-зряла личност, но също така и уязвимост по отношение на общуването си с връстниците. Тези идеи са подкрепени от изследвания на Adler (1928), както и от по-съвременни автори като Stewart & Campbell, (1998) и Sulloway (1996).

Училището и връстниците също са важен фактор. Те осигуряват среда за развитие на социални роли, приятелства и умения като лидерство, сътрудничество и емоционална интелигентност. Тези социални контакти разширяват хоризонтите на детето и го учат на адаптация и взаимодействие. Проучвания на Rubin, Bukowski, & Parker, (2006) и McCrae & Costa, (2008) акцентират върху значението на училищната и общуването с връстниците.

В заключение, културните и медийни влияния оформят ценностите, нормите и идентификацията на младия човек. В зависимост от културата се изграждат различни модели на поведение и мислене. Медиите също играят роля, като предлагат модели за подражание, нагласи, формират ценности, стимулират социално сравнение, което влияе върху самооценката и поведението. Този аспект е разгледан в теориите на Markus, & Kitayama, (1991) и изследванията на Uhls, Ellison, & Subrahmanyam, (2017).

Заклучение

Проведеното теоретично изследване върху личностните особености на юношата разкрива комплексния характер на факторите, които оказват влияние върху изграждането на индивидуалността.

Анализът на основните теоретични школи – от теорията на чертите и психоанализата, до хуманистичния и социално-когнитивния подход очертава нуждата от многостранен и цялостен подход към особеностите на личността в този възрастов етап.

Резултатите показват, че юношеското личностното развитие е резултат от сложна система от биологични предразположения, семейна структура - сиблинговата позиция на детето, социални взаимодействия и културни влияния. Представените теоретични зависимости между екстравертност, емоционална стабилност и възпитателни стилове или сиблингови роли потвърждават важността на вътрешносемейната и образователна среда за личностната зрялост.

В заключение, представеният текст допринася за по-доброто разбиране на динамиката на личността в юношеството. Създава основа за бъдещи емпирични изследвания и практико-приложни интервенции, насочени към подкрепа и развитие на младите хора в процеса на личностно формиране. Статията представя един цялостен и

PERSONALITY TRAITS OF THE ADOLESCENT

съвременен прочит на юношата като биологичен и социален субект, който развива личностните си особености, чрез комплексни психологически взаимодействия.

References

- Adler, A. (1928). *The Practice and Theory of Individual Psychology*. London: Routledge.
- Bandura, A. (1986). *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Baumrind, D. (1991). *The influence of parenting style on adolescent competence and substance use*. Journal of Early Adolescence, 11(1), 56–95. <https://doi.org/10.1177/0272431691111004>
- Bee, H., & Boyd, D. (2013). *The Developing Child* (13th ed.). Boston: Pearson.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Caspi, A., Roberts, B. W., & Shiner, R. L. (2005). *Personality development: Stability and change*. Annual Review of Psychology, 56, 453–484. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.55.090902.141913>
- Collins, W. A. (2019). *Contemporary perspectives on adolescent development*. New York: Routledge.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and Crisis*. New York: Norton.
- Engel, G. L. (1977). *The need for a new medical model: A challenge for biomedicine*. Science, 196(4286), 129–136. <https://doi.org/10.1126/science.847460>
- Freud, S. (1923). *Das Ich und das Es* [The Ego and the Id]. Leipzig: Internationaler Psychoanalytischer Verlag.
- Markus, H. R., & Kitayama, S. (1991). *Culture and the self: Implications for cognition, emotion, and motivation*. Psychological Review, 98(2), 224–253.
- McCrae, R. R., & Costa, P. T. Jr. (2008). *The Five-Factor Theory of Personality*. In O. P. John, R. W. Robins & L. A. Pervin (Eds.), *Handbook of Personality: Theory and Research* (3rd ed., pp. 159–181). New York: Guilford Press.
- Piaget, J. (1972). *Psychologie et pédagogie* [Psychology and Pedagogy]. Paris: DUNOD.
- Roberts, B. W., Walton, K. E., & Viechtbauer, W. (2006). *Patterns of mean-level change in personality traits across the life course: A meta-analysis of longitudinal studies*. Psychological Bulletin, 132(1), 1–25. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.132.1.1>
- Rogers, C. R. (1961). *On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy*. Boston: Houghton Mifflin.
- Rubin, K. H., Bukowski, W. M., & Parker, J. G. (2006). *Peer interactions, relationships, and groups*. In N. Eisenberg (Ed.), *Handbook of Child Psychology* (6th ed., Vol. 3, pp. 571–645). New York: Wiley.
- Steinberg, L. (2014). *Age of Opportunity: Lessons from the New Science of Adolescence*. New York: Houghton Mifflin Harcourt.
- Stewart, A. E., & Campbell, L. F. (1998). *The relationships of birth order to personality*. Journal of Individual Psychology, 54(1), 96–105.
- Sulloway, F. J. (1996). *Born to Rebel: Birth Order, Family Dynamics, and Creative Lives*. New York: Pantheon Books.
- Uhls, Y. T., Ellison, N. B., & Subrahmanyam, K. (2017). *Benefits and costs of social media in adolescence*. Pediatrics, 140(Supplement 2), S67–S70. <https://doi.org/10.1542/peds.2016-1758E>